

Renata Bura
Kraków

CZESKIE I POLSKIE FEMINATYWA

Feminatywa to nazwy żeńskie motywowane przez nazwy męskie. Najczęściej są to nazwy osób, rzadziej zwierząt. Do interesującej nas tu grupy nazw osób należą nazwy wykonawców czynności, nazwy nosicieli cech, nazwy mieszkańców oraz tytuły, funkcje i nazwy zawodowe. W kategorii tej język czeski i polski dysponują podobnym zestawem formantów, choć nie zawsze taka sama jest ich dystrybucja.

Najbardziej produktywnym w obu językach jest formant *-ka*, który tworzy derywaty od rzeczowników męskich zarówno pochodzenia rodzimego, jak i obcego, np.

czes. *soused* – *sousedk*

pol. *sąsiad* – *sąsiadka*

czes. *absolvent* – *absolventka*

pol. *absolwent* – *absolwentka*

czes. *Čech* – *Češka*

pol. *Czech* – *Czeszka*

Drugim ważnym wykładnikiem żeńskości w języku czeskim i polskim jest formant *-yn(ě)* / *-kyn(ě)* (pol. *-ini* / *-yni*). W języku polskim tworzy on regularnie feminatywa od rzeczowników męskich zakończonych na *-ca*, np. *zdobywca* – *zdobywczyni*, *wyznawca* – *wyznawczyni*. W czeszczyźnie formant ten tworzy nazwy żeńskie od męskich zakończonych na *-ec*, np. *sportovec* – *sportovkyně* (pol. *sportsmenka*) oraz na *-ce*, np. *soudce* – *soudkyně* (pol. *sędzia* / *sędzina*). Ponadto jest on preferowany i stanowi konkurencję dla formantu *-ka* w derywacji feminatywów od nazw męskich zakończonych na *-g*, gdzie formant *-ka* powoduje alternację g:ž. Często jednak zdarza się, że używane są obydwie formy, np. *chirurg* – *chirurgyně* / *chirurgka*, *dramaturg* – *dramaturgyně* / *dramaturzka*.

Przy porównaniu dystrybucji formantu *-ka* w obydwu językach zauważyć się dają jednak istotne różnice. I tak w języku czeskim nie derywuje on nazw żeńskich od rzeczowników męskich zakończonych na *-ik* / *-nik*. W funkcji tej pojawia się formant *-ic(e)*, np. *řezník* (rzeźnik) – *řeznice*, *odborník* (specjalista) – *odbornice*. Tymczasem w języku polskim również w przypadku rzeczowników męskich zakończonych na *-nik* derywaty żeńskie tworzy się głównie za pomocą formantu *-ka*, który wypiera starszy formant *-nica*, np. *czytelnik* – *czytelniczka*, *uczestnik* – *uczestniczka* (ale *robotnik* – *robotnica*). W języku polskim formant *-ka* nie tworzy natomiast nazw żeńskich od rzeczowników męskich zakończonych na *-(lo)g*, a ponadto bardzo licznej grupy nazw tytułów, funkcji oraz zawodów. To ograniczenie sprawia, że dystrybucja formantu *-ka* w języku czeskim jest znacznie szersza. Specyfiką języka czeskiego jest to, że wszędzie tam, gdzie w życiu społecznym i zawodowym

do głosu dochodzą kobiety, od nazw męskich automatycznie derywowane są nazwy żeńskie. I tak, na przykład, w języku czeskim mamy¹:

řidič – *řidička* (kobieta kierowca),
demagog – *demagožka* (kobieta demagog),
premiér – *premiérka* (kobieta premier),
prezident – *prezidentka* (kobieta prezydent).

W języku czeskim występuje też wiele feminatywów obcych polszczyźnie, jak na przykład:

atentátnice (kobieta zamachowiec) < *atentátník*,
gestapačka (kobieta gestapowiec) < *gestapák*,
mafjáňka (kobieta pracująca dla mafii) < *mafján*.

Ciekawą formacją feminatywów neologizmów, nieobecną w języku polskim, stanowią też nazwy kobiet, zwolenniczek danej formacji politycznej czy polityka, np.

levičačka (zwolenniczka partii lewackiej) < *levičák* (pejor. lewak),
klausovka (zwolenniczka Klause) < *klausovec*,
mečiarovka (zwolenniczka Mečiar) < *mečiarovec*.

Przy okazji omawiania formantu *-ka* warto zwrócić też uwagę na fakt, iż w ostatnim czasie większość nazw męskich i żeńskich powstaje paralelnie, np. *lektor* – *lektorka*, *kulturista* – *kulturistka* (pol. *kulturyista* – *kulturyistka*). Jednocześnie istnieje szereg nazw żeńskich, do których nazwy męskie zostały utworzone wtórnice, np. *feministka* > *feminista*, *modelka* > *model*, *miss/misska* (pol. *miss* / *pot. miska*) > *missák* (pol. *mister*)².

Najistotniejsza różnica pomiędzy językiem czeskim i polskim to ograniczenie w polszczyźnie dystrybucji formantu *-ka* w tworzeniu żeńskich nazw zawodów, funkcji i tytułów, nazywane powszechnie zjawiskiem maskulinizacji. Ma ono swoje przyczyny zarówno w systemie języka, jak i poza nim³. Formant *-ka* derywuje bowiem m.in. deminutywa i to, zdaniem B. Krej⁴, powoduje zahamowanie w polszczyźnie derywacji feminatywnych typu *doktor*, *profesor* itp. To deminutywne nacechowanie formantu sprawia więc, że feminatywa tworzone za jego pomocą uzyskują ekspresywne nacechowanie.

W pewnych środowiskach występują jednak formy feminatywne utworzone za pomocą formantu *-ka*, np. *dziekanka*, *psycholožka*, *bioložka* / *biologiczka* (pot. nauczycielka biologii). Zdarza się też, iż w języku występują obydwa warianty, tzn. nazwa feminatywna w formie męskiej lub formie derywowanej za pomocą formantu *-ka*. Różnią się one wówczas znaczeniem. Zdaniem W. Kupiszewskiego⁵ (1967: 373), zależy to od tego, czy dana nazwa oznacza tytuł lub funkcję wyższą w hierarchii społecznej, czy niższą, np. formy (*pani*) *profesor* (na uniwersytecie), zaś (*pani*) *profesorka* (w szkole średniej); *asystent* np. na wydziale chemii, zaś w szpitalu *asystentka*. Powszechnie jednak w przypadku żeńskich nazw zawodów, funkcji czy tytułów używa się form męskich. R. Madecki⁶ uważa, że cho-

¹ Wszystkie cytowane poniżej przykłady pochodzą ze słownika neologizmów O. Martinowej – zob. bibliografia.

² Zob. Z. Rusinová, *Moce (přečhylování) jako modifikace významu [w:] Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století. Stálost i zmiennost v jazyku i literaturze české XX věku*, Wałbrzych–Ostrava 2004, s. 233.

³ Zob. R. Madecki, *Nazwy żeńskie we współczesnej czeszczyźnie i polszczyźnie*, „Slavia Occidentalis” 58, Poznań 2001, s. 46–48.

⁴ Por. B. Krej⁴, *Polskie formacje feminatywne [w:] Kultura języka dziś*, Poznań 1995, s. 104.

⁵ Por. W. Kupiszewski, *Tytuły i nazwy zawodowe kobiet*, „Poradnik Językowy” 8, 1967, s. 373.

⁶ Op.cit., s. 50.

dzi tu o formy „pozornie męskie”, gdyż zachodzą takie zmiany fleksyjne, jak zmiana rodzaju i wprowadzenie nieodmienności, co najlepiej widać w rozbudowanych grupach imiennych, np.:

Premier přijal wczoraj dymisję prokurator generalnej Barbary Piwnik.

Na najbliższej lekcji wychowawczej będziemy mieli spotkanie z panią psycholog.

Opozycja maskulinum:femininum w języku czeskim, podobnie jak i w słowackim⁷, zachowała się również w odniesieniu do nazwisk. Czeszczyzna regularnie tworzy nazwiska żeńskie za pomocą formantu *-ová*, np. *Dvořák – Dvořáková, Horáček – Horáčková*. Formant ten dodaje się również do męskich nazwisk przymiotnikowych, np. *Nesý – Nesýová, Krejčí – Krejčová*. Tymczasem w języku polskim nazwiska kobiet w formie gramatycznej żeńskiej dotyczą (w języku literackim) wyłącznie nazwisk przymiotnikowych typu *Borkowska, Zapędowska*. W niektórych środowiskach przyjęło się jednak używanie żeńskich form nazwisk. Jednakże, w odróżnieniu od czeszczyzny, mamy tutaj inne końcówki dla żon, a inne dla niezamężnych córek. I tak nazwiska żon tworzy się za pomocą formantu *-owa* lub *-ina / -yna* (od nazwisk męskich zakończonych na samogłoskę *-a*), np. *Nowak – Nowakowa, Zaręba – Zarębina, Skarga – Skarżyna*. Żeńskie nazwiska córek zakończone są natomiast odpowiednio formantem *-ówna* lub *-anka*, np. *Nowakówna, Zarębiana, Skarżanka*. Ta specyfika języka polskiego nastęrcza niekiedy trudności przy tłumaczeniu polskich żeńskich form nazwisk na język czeski⁸. Ponadto formant *-owa* w języku polskim tworzy nazwy pospolite oznaczające żony, np. *doktorowa, profesorowa*. Rzadziej pojawia się jako wykładnik żeńskich nazw i funkcji zawodowych, np. *krawcowa, szefowa*. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, iż w języku polskim żeńskie formy nazwisk pojawiają się przede wszystkim w niektórych środowiskach (np. wiejskim). Obecnie jednak, na skutek zmian obyczajowości, są one stosowane coraz rzadziej⁹. Tymczasem w czeszczyźnie kategoria ta jest typowa dla języka literackiego i jest nadal bardzo produktywna.

W ostatnim czasie nastąpiła jednak w Czechach istotna zmiana w używaniu nazwisk kobiet. Otóż od 16 kwietnia 2004 roku obowiązuje nowelizacja ustawy, która dopuszcza używanie przez kobiety nazwisk w formie męskiej. Dotyczy to jednak niedużej grupy kobiet, będących cudzoziemkami, Czeszek, które zamierzają poślubić cudzoziemca lub wyjechać za granicę oraz nowo narodzonych dzieci płci żeńskiej, jeżeli dziecko jest cudzoziemcem lub jedno z rodziców jest cudzoziemcem, a także w sytuacji, kiedy będzie ono miało pobyt stały za granicą. Zmiana ta nie ma jednak nic wspólnego z tendencją rozwojową języka. Jest to, z jednej strony, konieczność podyktowana obowiązkiem przestrzegania umowy o ochronie mniejszości narodowych, a drugiej zaś – ukłon w stronę wspólnej Europy. Powszechnie bowiem uważa się, iż używanie formantu *-ová* przy nazwiskach kobiet jest czymś naturalnym i oczywistym dla czeszczyzny jako języka fleksyjnego. Ponadto jest to wyraźny wykładnik żeńskości, co ma istotne znaczenie w przypadku identycznych form męskich i żeńskich imion własnych (męskie podlega odmianie, zaś żeńskie pozostaje nieodmienne).

Podsumowując zaprezentowane tutaj fakty, należy stwierdzić, że zarówno czeszczyzna, jak i polszczyzna, to języki fleksyjne, które w sposób regularny tworzą kategorię nazw

⁷ Por. H. Mieczkowska, *Feminatywa a zjawisko maskulinizacji (w ujęciu polsko-słowackim)*, „Studia z językoznawstwa słowiańskiego. Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ”, nr 14, Kraków 1995, s. 112.

⁸ Por. T.Z. Orłoś, M. Sedláček, *Polská ženská přijmení v češtině*, „Naše řeč” 59, Praha 1976, s. 143–148.

⁹ Por. R. Grzegorzczkova, *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa 1981 (wyd. IV poprawione), s. 51–52.

żeńskich. W języku polskim sufiksalna derywacja feminatywów, w porównaniu z czeszczyzną, została ograniczona. Wykładnikiem żeńskości jest jednak nieodmienność oraz występowanie form męskich w odniesieniu do kobiet w postaci konstrukcji analitycznych wraz z leksem *pani*, nazwiskiem bądź formą przydawki. W języku czeskim sufiksalna derywacja feminatywów jest powszechna. Ma ona bowiem wyraźne oparcie w zachowaniu derywacji nazwisk kobiet i regularnym ich tworzeniu.

BIBLIOGRAFIA

- Grzegorzczkova R. (1981), *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa (wyd. IV poprawione).
- Kreja B. (1995), *Polskie formacje feminatywne* [w:] *Kultura języka dziś*, Poznań, s. 101–107.
- Kupiszewski W. (1967), *Tytuły i nazwy zawodowe kobiet*, „Poradnik Językowy” 8, s. 371–374.
- Madecki R. (2001), *Nazwy żeńskie we współczesnej czeszczyźnie i polszczyźnie*, „Slavia Occidentalis” 58, Poznań, s. 43–51.
- Martincová O. (red.) (1998), *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*, Praha.
- Mieczkowska H. (1995), *Feminatywa a zjawisko maskulinizacji (w ujęciu polsko-słowackim)*, „Studia z językoznawstwa słowiańskiego. Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ”, nr 14, Kraków, s. 109–113.
- Petr J. (red.) (1986), *Mluvnice češtiny 1*, Praha.
- Orłoś T.Z., Sedláček M. (1976), *Polská ženská přijmení v češtině*, „Naše řeč” 59, Praha, s. 143–148.
- Rusínová Z. (2004), *Moce (přechylování) jako modifikace významu* [w:] *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století. Stálost i zmiennost v jazyce i literaturze české XX věku*, Walbrzych–Ostrava, s. 229–235.